

Project verslag 2018 * .

Ringmussen (*Passer montanus*, Linnaeus, 1758) in het Friese Woudenlandschap bij Eastermar (Frl.)

**) Niets uit dit verslag mag worden overgenomen zonder toestemming van de projecteigenaren.*

Vooraf.

Dit is het verslag van het vierde onderzoeksjaar. Samen met een netwerk van vrijwilligers in de streek werd er weer veel veldwerk verricht in 2018. Deze vrijwilligers leveren onmisbare gegevens met terugmeldingen van gekleurde exemplaren. Dat gebeurt speciaal na het broedseizoen wanneer de vogels de aangeboden voederplaatsen bezoeken. Het broedseizoen 2018 vergde meer inzet van de projecteigenaren dan in vorige jaren. Dat was het gevolg van intensief inzetten van de wildcamera's en het waarnemen bij de nestkasten voor het terugzien van gemerkte broedvogels. En tenslotte werd in december een cursus gevolgd bij Dr. A. van den Burg (Biosphere Science Productions) om zelf alles te leren over en om het pathologisch onderzoek te kunnen doen aan de vele niet uitgekomen eieren.

Ringmus in winterkleed. Foto Rob van der Rol, Burgum (Frl.).

Nieuwsbrieven 2018

Dit jaar schreven we drie nieuwsbrieven die weer breed onder onze vrijwilligers, sponsoren en relaties werden verspreid. Het betrof een nieuwsbrief in februari, in september en in december.

Het werk na het broedseizoen

Het jaarlijks terugkerende onderhoud aan de ruim 250 nestkasten werd weer gedaan. Zo'n 40 nestkasten moesten vervangen worden hetzij door veroudering (rotting) hetzij door spechtenwerk (gaten in de kasten). De vorig jaar aangebrachte aanvlieglatjes werkten goed. Op de filmpjes van de wildcamera's en ook bij het waarnemen helpen deze om de pootjes met ringen goed te kunnen zien. De camera's en "schuiltent" moeten echter, om de kleurringen te kunnen waarnemen, zowel links als rechts van de nestplaats geplaatst kunnen worden. En dat moet hier en daar nog verbeterd worden voor het broedseizoen 2019.

Direct na het broedseizoen werden alle nestkasten schoongemaakt en begon het uitwerken van de verzamelde gegevens in een excel-programma. Daarna volgden het maken van deelprojectbeschrijvingen en het onderhouden en uitbreiden van contacten met (wetenschappelijke) begeleiders, adviseurs en sponsoren. Met de vrijwilligers werd over de herkomst van de gemelde Ringmussen gecorrespondeerd. De projecteigenaren probeerden wekelijks ook zoveel mogelijk Ringmussen terug te vinden door op diverse voederplekken waarnemingen te doen. Daarbij waren de camera's behulpzaam. Die werken bij het winterwerk veel beter dan in de broedtijd omdat er geen bewegende bladeren meer in de opname velden zijn.

Het vangen en ringen van volwassen vogels ging het hele jaar zoveel mogelijk door om o.a. de Ringmussen later individueel, op geslacht en op leeftijd te kunnen herkennen.

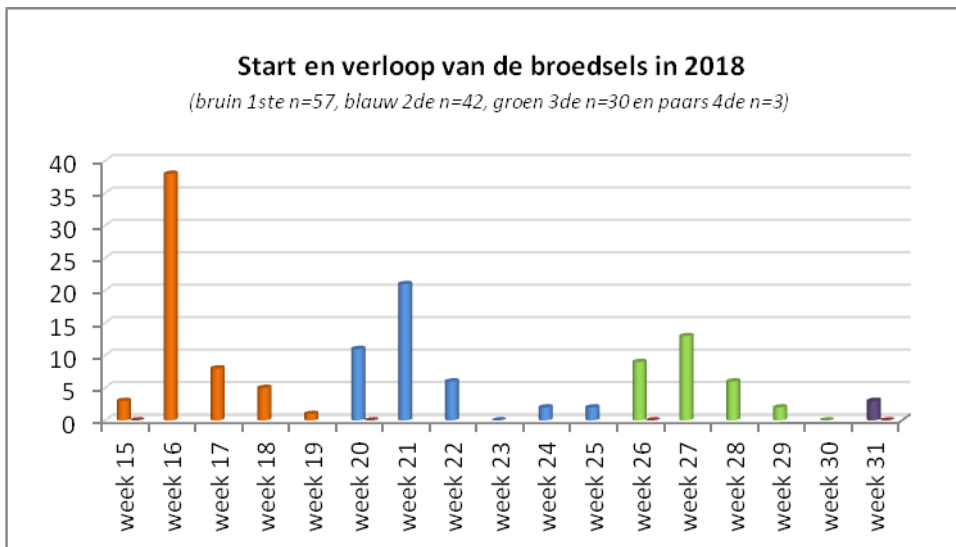
Vorbereidingen broedseizoen 2018.

Na het winterwerk volgde in maart het opmaken van de lijsten waarop de gegevens van de controles van de nestkasten komen te staan. Alle gegevens worden voor de uitwerking in de computer en een M-stick opgeslagen. Het materiaal voor het verzamelen en opslaan van niet uitgekomen eieren en eventuele dode exemplaren werd weer klaargemaakt. In de eerste week van april startte het veldwerk voor de nestkasten controle. Dan is ook de aankoop van de (kleur)ringen en het andere ringmateriaal inclusief de wildcamera's in orde gebracht.

De resultaten in het broedseizoen 2018

Vlak voor het broedseizoen was er een felle koude periode eind februari. Ook in maart was het koud en vroom het nog een keer halverwege de maand. Een vroeg broedseizoen leek het niet te worden. Dat was inderdaad het geval want het eerste ei werd omstreeks 14 april (plus of min een dag) gelegd. Aan de hand van de leeftijdskaart van de jongen op het moment van ringen, die al in 2015 werd gemaakt, rekenen we de eerste legdatum van de eerste eieren in de nesten uit. Alleen in het startjaar 2015 was er ook een later broedseizoen. In de voorgaande twee seizoenen viel deze ca. een week eerder. Hieronder in figuur 1. de start van de broedsels door het broedseizoen heen. Na de start van de eerste broedsels volgden in week 16 een groot deel van de 57 paren. Als veel eerste broedsels geconcentreerd in een week in april beginnen, betekent dit vrijwel altijd – als verstoring minimaal is - dat er bij de volgende broedsels van het tweede en derde nest geen overlap is. En dat was in 2018 weer het geval.

Figuur 1.

Aantal broedparen in 2018

In de loop van het voorjaar bleek dat er meer broedparen in de nestkasten een eerste broedsel hadden dan in voorgaande jaren. Het totaal kwam het uit op 57 paar. Bijna 75% (n=42) had ook een tweede - en ruim 71% (n=30) ook een derde broedsel. Zelfs 3 paren probeerden een vierde maar die werden verlaten. Het leggen van het eerste ei voor het vierde broedsel viel begin augustus (week 31) en dat is kennelijk te laat in het seizoen om nog tot uitgevlogen jongen te leiden. Kijken we alleen naar het aantal broedparen dan lijkt het een goed broedseizoen. Maar hoe waren de resultaten o.a. in termen van uitgevlogen jongen?

Het wel en wee van de broedsels

Van de eerste broedsels werd er maar één verlaten. Opnieuw werden er hele nesten met jongen dood aangetroffen; in totaal 5 keer (totaal 19 jongen). In andere nesten was de sterfte gering. Het gemiddelde aantal gelegde eieren in 2018 bedroeg per broedsel 5,0 (n=653) en per paar 11,9 en

het aantal gemiddeld uitgevlogen jongen per broedsel 3,6 (n=477) en per paar 8,4. Ter vergelijking met 2015: per broedsel was het toen 5,1 (n=482) en per paar 9,1 met een gemiddeld aantal uitgevlogen jongen per broedsel van 3,1 (n=282) en per paar 5,8. Ook in 2016 en 2017 lag het gemiddelde hoger dan in 2015 en wel tussen de 7,4 en 8,2 uitgevlogen jongen per paar. Het broedseizoen 2018 was dus het beste tot nu toe gelet op het gemiddeld aantal uitgevlogen jonge Ringmussen per paar.

Stellen de dode jongen in de nesten (maar dit jaar maar één keer een oude vogel) ons nog voor raadsels ook is dat het geval met de niet uitgekomen eieren. Het percentage van alle gelegde eieren in 2018 kwam uit op 17,5% (n=112). Dit is gelukkig nog al wat minder dan in 2015 (ruim 32%) maar nog steeds erg hoog en veel hoger dan bij andere nestkastbroeders zoals bij voorbeeld bij Kool- en Pimpelmees. In het broedseizoen 2016 en 2017 lag dit percentage op resp. ruim 21,5 en ruim 14,5.

Het verloop van de niet uitgekomen eieren zag er opvallend uit. Zoals bekend was de zomer warm droog en soms zelfs heet; zeker in de nestkasten. Zou de temperatuur in en buiten de nestkasten en daardoor misschien de voedselsituatie in de directe omgeving ook te maken hebben met het al of niet uitkomen van eieren en het doodgaan van jongen? Het derde broedsel viel in deze bijzondere weersomstandigheden. In figuur 2 staan de percentages van de niet uitgekomen eieren en dode jongen.

Figuur 2.

Percentage dode jongen en niet uitgekomen (dode) eieren in alle 1ste broedselse, 2de broedsels en 3de broedsels in 2018.

	1ste broed	2de broed	3de broed
dode jongen	9,5 (n=23)	9,8 (n=18)	9,4 (n=9)
dode eieren	14,0 (n=40)	14,8 (n=32)	28,8 (n=40)

Het uitzonderlijke weer lijkt geen invloed gehad te hebben op het percentage sterfte van de jongen. Omdat we nog niet weten welke mechanismen het grote aantal niet uitgekomen eieren (mee) veroorzaken, laten we dit gegeven voorlopig voor wat het is.

Komen er voldoende jongen groot ?

In het vorige verslag schreven we dat het antwoord op deze vraag nog niet goed te geven is. In onze publicatie in TWIRRE 2016 (tijdschrift van de Fryske Feriening foar Fjildbiology) noemden we dat volgens een populatiemodel van Ringmussen op de Veluwe (Both et al. 2002) elk broedpaar gemiddeld 6 jongen moet grootbrengen om de populatie in stand te houden. In 2015 haalden de Ringmussen dat in ons project niet. Maar zowel in 2016 als in 2017 lag het gemiddelde aantal uitgevlogen jongen boven de 6 exemplaren met resp. 7,4 en 8,2. En ook het broedseizoen 2018 haalde dit ruim (8,4).

Inmiddels is met Prof. Dr. H. Siepel (Nijmegen) deze kwestie besproken. Zodra de gelegenheid zich voordoet zal hij met een student en in samenwerking met ons een populatiemodel ontwikkelen met de door ons en de vrijwilligers verzamelde projectgegevens.

Geringde Ringmussen in 2018.

Het ringen van de jongen en het vangen en ringen (met kleurringen) van oudere vogels kwam dit jaar uit op ruim 475 jonge Ringmussen en ruim 65 oudere vogels. Zodra de jonge Ringmussen tussen de 7 en 12 dagen oud zijn, werden ze door ons voorzien van een ring met een uniek nummer en adres aan het linker of rechter loopbeen. En bovendien kreeg elke vogel weer (een combinatie van) kleuringen zodat deze later bij het terugzien of vagen individueel herkenbaar zijn. In totaal werden er in 2018 zo'n 250 keer een gekleurringde Ringmus teruggemeld (teruggezien/gevangen); het betrof ruim 110 individuele vogels. Een enkele keer werd door het jaar heen een vogel zelfs meer dan 10 keer teruggezien! In het voorjaar van 2018 werden er 4 vogel teruggemeld die in hun vierde levensjaar waren. Die vogels werden later in de tweede helft van het jaar overigens niet meer teruggezien! Het aantal Ringmussen dat in het derde levensjaar was bedroeg 21 exemplaren. De meest gemelde vogels waren het jaar daarvoor (2017) geboren. Van alle

gevangen volwassen vogels werd de biometrie en eventueel de rui van de slagpennen opgenomen en vastgelegd. Van elke gevangen vogel maakten we ook weer foto's om geslachtskenmerken te kunnen vinden naast die van de biometrie en eventueel andere kenmerken (b.v. broedvlek grootte).

Leeftijd en geslacht bepalen.

Ringmussen worden dus niet oud. Zoals het er nu, aan de hand van de terugmeldingen van individueel herkenbare exemplaren, is het voor de meeste Ringmussen niet weggelegd om in drie achtereenvolgende jaren mee te doen aan de voortplanting. Ringmussen in hun derde levensjaar, dus de vogels die in twee opvolgende jaren kunnen meedoen aan het broedseizoen, komen voor maar hun aantal is ook niet groot. Het lijkt er sterk op dat de meeste Ringmussen maar in één broedseizoen meedoen en jongen kunnen grootbrengen. We zagen hierboven dat het gemiddelde per paar van alle broedparen in 2018 op 8,4 uitgevlogen jongen lag. Kijken we naar de paren die het meeste bijdragen en dus drie broedsels in 2018 achter elkaar hadden dan leverden die gemiddeld per paar 10,2 uitgevlogen jongen op als bijdrage aan de populatie. Er zijn nu nog onvoldoende gegevens over de leeftijd van de broedparen met drie broedsels.

Het determineren van gevangen vrouwtjes en mannetjes blijft moeilijk maar toch kregen we daar weer iets meer zicht op. De waarnemingen aan gekleurringde vogels bij de nestkasten leverden ook meer gegevens. Soms was er een copulatie van gekleurringde vogels te zien of zong een vogel uitbundig in een kastopening en probeerde daarna het bijbehorende andere exemplaar te verleiden om te copuleren. Zulke waarnemingen leveren dan een geslachtsbepaling op gekoppeld aan de kleurringcode. Dat geeft dan in het gunstigste geval 2 x een geslachtsbepaling maar ook waar en wanneer de vogels geboren zijn en ook de leeftijd. De uitgewerkte gegevens tot nu toe tonen een gemiddeld verschil aan in vleugellengte tussen mannetjes en vrouwtjes. Een kenmerk dat ook, zij het nog voorzichtig, gebruikt kan worden. Er is sprake van een overlap. Het is daarbij oppassen omdat jonge vogels dan eerst hun eerste slagpenrui moeten hebben doorgemaakt. Jonge vogels ruien hun slagpennen al in hun eerste levensjaar. Dus is dit kenmerk vooral in het voorjaar te gebruiken, het liefst samen met andere kenmerken zoals b.v. het al of niet voorkomen van een grote broedvlek tijdens de broedtijd.

Broeden in dezelfde nestkast ?

Voor het uitwerken van de gegevens is het belangrijk te weten of Ringmussen wel het hele broedseizoen in dezelfde nestkast meerdere broedsels achter elkaar hebben. Het lijkt een simpele kwestie. Maar is dat ook werkelijk zo. Gebruikt hetzelfde paar na het uitvliegen van de jongen dezelfde nestkast om een volgend broedsel te hebben of zelfs daarna nog een? In het broedseizoen 2018 besteedden we aan die vraag veel tijd. Dat gebeurde met gebruikmaking van de wildcamera's en een "schuiltent" .

In het voorjaar bleek dat ongeveer de helft van de waargenomen Ringmussen in het werkgebied van het project kleurringen droeg. Een deel van de broedvogels, was de verwachting, zou teruggezien moeten worden bij de nestkasten. Dat leverde het volgende eerste resultaat op: Niet alle kasten met Ringmussen konden worden gecontroleerd. Het lukte om 41 paartjes (dus ook in 41 nestkasten) te controleren op ringen. Van deze 82 vogels droegen er 31 kleurringen (bijna 38%). Met zekerheid werden er 9 mannetjes en 9 vrouwtjes gedetermineerd. Het goed aflezen van drie vogel lukte niet. De leeftijd van de herkende exemplaren bedroeg resp. 3 x derde jaars, 21 x tweede jaars vogels en 2 x onbekend (1 x na 1 kj en 1 x na 2 kj, dus vogels die niet door ons als nestjong waren geringd maar als onbekende volwassen vogels). Dit bevestigde het vermoeden uit het vorige hoofdstuk. Maar zijn de opvolgende broedsels in de nestkasten van dezelfde vogels? Of zijn ze minder trouw aan een eenmaal gekozen nestkast? En wat blijkt (voorlopig) ? Er zijn 21 paren met kleurringen die hiervoor in aanmerking komen. In 2018 broedden driemaal in dezelfde kast 12 gekleurringde paren (waarvan beide of één partner geringd was) en 5 paren hadden twee broedsels in dezelfde kast; een derde broedsel werd niet gemaakt. Twee paartjes verplaatsten hun tweede broedsel naar een andere kast en ook twee paartjes met een tweede deden dat met hun derde broedsel. Het was opvallend dat dit vogels waren die een ongebruikte (lege) kast in gebruik namen dichtbij de nestkast waarin ze eerst gebroed hadden. Van enige verstoring leek geen sprake!. De kasten moeten, lijkt het nu, dichtbij elkaar hangen. Verderweg verplaatsen gebeurde niet, ook al hangen daar niet gebruikte nestkasten. En er moet kennelijk niet eerder, ook niet door een andere soort, al in gebroed zijn dat seizoen!

De voorlopige conclusie is dat Ringmussen niet altijd in de zelfde kast vervolglegels maken nadat hun eerste of tweede broedsel is uitgevlogen. Het zijn echter nog maar weinig cijfers dus zal in 2019 blijken of dit heel gewoon is of toch maar zelden voorkomt. In elk geval helpen deze gegevens alert te zijn bij het uitwerken en bepalen van de broedseizoenresultaten.

Waar zijn ze na de broedtijd ?

Wij schreven al eerder dat uit de gegevens van het netwerk en terugmeldingen van buiten het broedgebied bij Eastermar naar voren kwam dat de Ringmussen vooral binnen een straal van 10 kilometer proberen te overleven. Inmiddels zijn er tussen 1 januari 2015 en 2019 ruim 1640 Ringmussen in ons project geringd. Deze herfst is er voor het eerst, sinds de start van het project in 2015, een terugmelding van buiten het 10 kilometer gebied. Het is een terugmelding van een dood gevonden exemplaar, aangetroffen op 21 december 2018 bij Aldeboarn. Deze werd bij Eastermar op 24 augustus 2017 gevangen en geringde als eerste jaars vogel. Het is een aanwijzing dat een deel (welk deel is nog onbekend) wegtrekt waarschijnlijk toch in zuidwestelijke richting. Samen met de Franse terugmelding van voor 2015 weer een goede aanwijzing. Dat er verplaatsingen plaatsvinden, merkten we deze herfst. Enkele weken lang kwamen op de voerplekken meer ongeringde Ringmussen op bezoek dan eind november en in december. Vorig jaar werd er in die tijd ook een vogel met een VTring gezien die niet van ons was. Kennelijk komen er ook van elders Ringmussen naar ons werkgebied. Op www.trektellen.nl zijn zulke verplaatsingen eveneens op andere plekken in Nederland te zien.

Deelprojecten.

In de loop van de afgelopen tijd bleek dat de kwestie van de dood gevonden vogels en de vele eieren die niet uitkomen gedurende elk broedseizoen extra kennis, ervaring en onderzoek nodig heeft. Daarom is verder gezocht naar mogelijkheden. Samen met Dr. A van den Burg is een deelprojectbeschrijving met begroting gemaakt om zelf in Eastermar het **pathologisch onderzoek** te kunnen uitvoeren. Daarvoor is door de projecthouders een cursus bij hem gevolgd. Voor dit deelproject wordt nu financiering gezocht. Hetzelfde geldt voor een deelproject **Milieuvreemde stoffen** in niet uitgekomen eieren en in dode oude en jonge Ringmussen. Dit deelproject is opgezet in samenwerking met Dr. Ir. A. Guldmond van het Centrum voor Landbouw en milieu (Culemborg). Het is een kostbaar onderzoek dat moet worden uitbesteed. Eind januari 2019 is begonnen met het zoeken naar financiën. Misschien lukt dit op termijn en zal daarom voortgezet worden in 2019.

Financiën.

Ons onderzoek is geheel vrijwilligerswerk. Wij proberen voor het financieren sponsors te vinden. Inmiddels zijn de volgende bereid gevonden ons hoofdproject te ondersteunen: **het IJsvogelfonds van Vogelbescherming/Postcode loterij, de Wiersma Reitsma Stichting te Burgum, de Natuur en Landschapsvereniging De Wâlden, De Marren en de Vereniging Eastermar's Lânsdouwe alsmede de fam. D. Tadema en Mevr. L. Fricke te Heechsân, de fam. O. Brouwer en de fam. F. Frieswijk op het Witveen.** De bijdragen hebben ons erg geholpen. Hartelijk dank.

Maar natuurlijk om ons werk verder uit te voeren en te stimuleren zijn alle bijdragen van harte welkom. Dat kan met behulp van ons rekeningnummer IBAN NL49 RABO 0349808430 tav. Ringmussenproject. Alvast erg bedankt.

Verslag opgemaakt in januari 2019 door de projecteigenaren :

A. Timmerman
tel. 0512 – 472015; a.timmerman@zonnet.nl
en
G. de Vries
tel. 06 – 26572148; germdevries@planet.nl